

افکار عمومی

تعمیرات - مراحل تشکیل - رسالت

آقای ابوالحسن شفیع مدتیست در انتشارات سالنامه
ومجله دانشگاه تهران بوده‌اند ، و دارای درجه M.A. از
دانشگاه ایندیانا ای آمریکا هستند . مقاله زیر نتیجه مطالعاتی
است که ایشان در دانشگاه‌های اروپا و آمریکا نموده‌اند . این
مطالعات همزمان با تحولات و تغییراتی که هم‌اکنون در افکار
عموم مردم ایران در حال وقوع پیوستن است برای اطلاع
خوانندگان گرامی درج می‌گردد .

مسائل ایران

مقدمه - مراجعه به آرای عمومی یا آرای خواص و طبقه بخصوص یکی از
مسائل عادی جوامع مترقی است . در سیستم دموکراسی چون حکومت را از
آن مردم میدانند در هر امر مهم و قابل توجه که نفع عده کثیر یا قلیلی در آن
دخالت دارد به آراء و نظر مستقیم مردم مراجعه میکنند . علت آن واضح است
چون نتایج آراء و نظرات حکومت به مردم بر میگردد و برای اینکه تصمیمات مزبور
در زمینه بهتری اتخاذ گردد چه بهتر که حکومت از پیش از عکس العمل حاصل
از تصمیمات خود مطلع شود .

یکی از طریقتهائی که برای اطلاع از کم و کیف نظر و عقیده مردم
در باره مسائل مختلف مورد عمل قرار میگیرد عبارت از طریقه سؤالی یا
"Questionnaire" است این روش عبارت از آنست که موضوع مورد علاقه
بصورت سؤالیهای مختلف درمیآید و از اشخاص مورد نظر درخواست میگردد
که جواب آنها را بطور اختصار بدهند . بیاد دارم بسائقه مطالعه و تحصیل در
آمریکا از طرف دانشکده مربوط مأموریت می‌یافتیم گاهگاهی بدرخانه اشخاص
برویم و از آنها بخواهیم ورقه‌ای را که چند سؤال در آن منعکس شده است پر
نمایند . این وظیفه که گاهی اوقات تمام روز و حتی تا پاسی از شب گذشته ادامه
می‌یافت اغلب منتظرین کسب اطلاع در باره بعضی از مسائل جدی بود . نکته
جالب در این مراجعات آن بود که پاسخها در کمال سادگی و صراحت داده
میشد و حتی یک مورد هم پیش نیامد که صاحبخانه چنین مراجعه‌ای را باحسن

قبول تلقی ننماید. ناگفته نماند این مراجعه مستقیم بخانه اشخاص گاهی اوقات از حملهٔ شکان مصون نبود ولی چاره‌ای نبود تکلیف دانشگاهی باید انجام گیرد. گاهی مواردی پیش می‌آمد که در آن طرح‌کنندهٔ سؤال و عمل‌کننده خود بودیم یک‌مورد آن که بعنوان نمونه در اینجا آورده میشود بررسی خبری از ایران بود که در یکی از مجلات پرتیراژ آمریکا بچاپ رسیده بود. بنظر رسید بعضی از جنبه‌های خبر مزبور مبهم است و با حقیقت تطبیق نمیکند، صرف ادعا برای افادهٔ منظور کفایت نمیکرد، برای بیان مقصود لازم بود ما راه و شواهدی همراه گردد. در اجرای این نظر چاره‌ای نبود جز آنکه در این مورد بخصوص از دو طریق تحقیق در روزنامه‌نگاری استفاده شود: روش سؤالی "Questionnaire" و طریق تجزیه و تحلیل محتوی* "Content analysis". بنا بر این از متن خبر ۱۵ سؤال بیرون کشیدیم و ۱۵ نفر دانشجو اعم از سفید و سیاه از رشته‌های مختلف تحصیلی انتخاب کردم با اینکه موضوع بحث ایراد به نحوهٔ انعکاس خبرهای خارجی از طرف برخی از خبرنگاران بومی بود باز مثل موردی که ذکر شد بدون آنکه تعصبی نشان بدهند در کمال صراحت و وضوح پاسخها را ذکر کردند در این باره حتی باید بگویم پاره‌ای از پاسخها طوری بود که موارد تازه‌ای از ابهام‌ها در نگارش خبر مزبور روشن میکرد. با اتخاذ این روش ادعائی که ممکن بود با تردید تلقی شود از زبان ۱۵ نفر دیگر بیان گردید.

اما نمونه دیگری از این قبیل رأی‌گیری محدود در از زبان یکی از همکلاسان مصری خود شنیدیم که نشان میداد در کشوری که آزادی بیان نباشد امر مراجعه بآرای مردم نتیجهٔ مطلوب را نمیدهد مورد مزبور چنین است:

گمان میکنم تا استان ۱۹۶۰ بود که همکلاس مزبور از طرف دولت متبوع خود مأموریت یافت که برای سرپرستی تیم کشور خود که در مسابقات المپیک ۱۹۶۰ وم شرکت میکرد بشهر مزبور برود این شخص پس از ورود برم در ضمن خواست از فرصت استفاده کند، سؤال‌هایی تنظیم کرد و بهریک از اعضای تیم یکی از کشورهای خاورمیانه نسخه‌ای داد و پاسخ آنها را طلب نمود، بعد که برای استرداد برگها مراجعه کرد ملاحظه نمود که پاسخها عینها یکی است و حتی يك واو آنها پس و پیش نشده است. درصدد تحقیق برآمد معلوم شد پاسخها از طرف رئیس تیم باعضاء دیکته شده است، بدیهی است از پاسخ‌هایی که دیکته بشود هیچ چیز نمیتوان فهمید.

* بنظر میرسد مراد از محتوی آن باشد که به بینند در يك مقاله چه نظرها و فکرهايی ابراز شده است والا خیلی از مقاله‌ها است که هیچ نظر و فکری را ابراز نمیدارد و به مصداق بیت معروف ذیل است:

دلبر جانان من برده دل و جان من

برده دل و جان من دلبر جانان من

سؤال کردن دلیل تعقل است و اساس پیشرفت بشر بدان بستگی دارد هزاران سال پیش ساکنان کرهٔ خاکی دیده بودند که آب داخل دیگه وقتی بنقطهٔ غلیان برسد سرپوش آن بحرکت درمیآید و یا میوه و برگ از درخت میافتد در این دو مورد فقط دونه بودند که سؤال کردن برخاستند اولی بر اثر سؤال خود باختراع ماشین بخار دست یافت و دومی بر اثر قوهٔ جاذبهٔ زمین پی برد.

خبری که اندکی امیدبخش بنظر میرسد عبارت از آنست که پس از سالها که جوانان مملکت از درهای دانشگاه مایوس بر میگشته اند این بار سؤال هائی از ایشان کرده اند و با اصطلاح گفته اند «ماست تان بچند» گرچه از کم و کیف سؤال هائی که از داوطلبان کنکور دانشگاه بعمل آمد اطلاعی ندارم و ولی اینطور برمیآید که مراد چاره اندیشی دربارهٔ بازماندگان قافلهٔ دانشگاه باشد که متأسفانه بر اثر عدم توجه در گذشته رقم ایشان به میزان کمتر ۱۲۵۶۳ نفر رسیده است. (از ۱۶ هزار نفر داوطلب کنکور فقط ۳۴۳۷ نفر پذیرفته شده اند کیهان ۹ شهریور ۱۳۴۲).

گرچه ابراز نظر قطعی خود را دربارهٔ تعیین تکلیف ۱۲۵۶۳ نفر بدریافت نسخه ای از سؤالها موقوف کرده ام ولی در اینجا همینقدر باید بگویم هرگاه این سؤالها با مهارت کافی تنظیم شده باشد و کمیته ای برای این کار تشکیل گردد و یک همکاری صادقانه بین کمیته و دوایر دولتی و مؤسسات خصوصی ایجاد گردد میتوان این مشکل بزرگ اجتماعی را بنحو مطلوبی که متضمن از دیاد قوهٔ تولید کشور باشد حل کرد.

البته سؤال کردن در دانشگاهها يك امر پیش پا افتاده است و پلهٔ اول تحقیق را تشکیل میدهد و این کار نباید فقط محدود بدو طلبان کنکور باشد بلکه باید تعمیم یابد و بدانشجویان رسمی دانشگاه نیز سرایت کند یعنی استادان در شئون مختلف حتی دربارهٔ خود از دانشجویان بخواهند که بدون ذکر نام و نشان خود روی ورقه ای بنویسند که آیا از درس استاد خود رضایت داشته اند، بیان استاد در ادای مقصود رسا بوده است، استاد با مرتدریس علاقه داشته است آیا استاد بموضوع بحث مسلط بوده است؟ و جز آن در کشورهای متمدنی تا جائی که خود ناظر بودم و مورد سؤال قرار می گرفتم معمولاً در پایان هر نیمه ستر چنین سؤال هائی از دانشجویان بعمل میآید حتی این سؤالها از طرف استادانی مطرح میگردید که در صلاحیت و شایستگی ایشان هیچکس حرف نداشت. مخصوصاً دانشگاه پیاسخ دانشجویان اهمیت مخصوص میداد و هرگاه این پاسخها منفی

* برای دریافت نسخه ای از سؤالهای مزبور چند بار تلفن کردم و دوباره هم شخصاً مراجعه کردم متأسفانه توفیق نیافتم منظور از تحصیل آن اجزای يك بررسی کوتاه در جامع و مانع بودن این سؤالها بود تهیه يك چنین سؤال هائی تکنیک خاص لازم دارد. هرگاه نسخه ای از سؤالهای مزبور بدست آید امکان آن هست که کیفیت تنظیم سؤالها و نتایج حاصل از آنها موضوع مقاله و بحثی مستقل را تشکیل دهد.

بود ابقای استاد در پست استادی از طرف دانشگاه مورد سؤال قرار می‌گرفت. پس از این مقدمه کوتاه بطور اجمال عقیده عمومی مورد تعریف قرار می‌گیرد و از مراحل تشکیل و ماهیت آن در ذیل گفتگویی شود موضوعی که در زندگی روزانه و در مطبوعات از آن زیاد صحبت می‌شود ولی از اینکه اصل مزبور چیست و ماهیت آن کدام است و چگونه تشکیل می‌یابد کمتر اطلاع حاصل است :

تعریف عقیده - عقیده عبارت از ایراد هر بیانی درباره موضوع مورد مشاجره است. عقیده از برخورد هائی که توسط افراد گروه روی موضوع مورد مشاجره در می‌گیرد حادث می‌شود. عقیده گروه ماحصل آن برخورد هاست. عقیده گروه ثابت نیست بلکه در جریان است تا عناصر جدیدی وارد می‌آیند گردند.

عقیده از خلال بعضی از راههای ارتباطی بیان می‌گردد. از روی بیان عقیده امکان آن هست بر و شها طرز فکر معتقدات و سایر حالات شخصی اشخاص پی برد ولی عقیده عبارت از تجلی يك موضوع مورد مشاجره است.

لفظ عمومی بگروههای وسیع اطلاق می‌شود، ممکن است اکثریتی برای بیان عقیده عمومی باشد یا نباشد.

اگرده نفر بگویند که آنها یونانی هارا دوست ندارند این يك بیان عقیده است ممکن است یا این بیان در بررسی در جزئیات استناد کرد. ولی دلایل دوست نداشتن ممکن است آنقدر متغیر و مختلف باشد که در يك تغییر وضعیت بعضی از آن اشخاص عقیده خود را طی يك ساعت تغییر بدهند و حال آنکه دیگران عقیده خود را برای همه عمر حفظ کنند.

کودکی ممکن است پاسخ درست به سؤال سه ضرب در سه را بدهد ولی پاسخ او عقیده نیست آن متغیری از حقیقت اثبات شده است. آنچه بطور کلی در زمانهای مختلف میتواند مورد قبول قرار گیرد موضوع عقیده نیست. موضوع هائی که در هر گروهی بمنزله مسائل غیر قابل سؤال پسذیرفته شده اند نیز نمیتوانند موضوع عقیده باشند.

عقاید از موضوعهای مورد مشاجره ناشی میشوند. وقتی که مذاکره‌ای نیست اختلافی هم نیست بنا بر این در آنجا عقیده‌ای هم نیست. عقیده با موضوع های مورد نزاع بیشتر سروکار دارد تا با مواردی که مردم آنها را اثبات شده میدانند یا بر صحت آنها عقیده دارند. اگر چه عقیده معمولا بوسیله لغات بیان می‌گردد ولی ممکن است آنرا بوسیله حرکات مخصوص یا هر طرز عمل دیگری که مبین ابلاغ فکر و نظری باشد بیان داشت. شخصی مأمور شده بود عقیده خود را درباره نمايشنامه‌ای بنویسد در آخرین پرده نمايش خوابش برد بر اثر این عمل مورد اعتراض قرار گرفت جواب داد «خوابیدن خود عقیده است.»

عقیده عمومی با رسوم فرق دارد مثلا در باره منع ازدواج بین سفید پوستان و سیاهان در بعضی از نواحی آمریکا نمیتوان گفت که عقیده عمومی وجود دارد این جزئی از رسوم است .

مراحل تشکیل عقیده — تشکیل عقیده مراحل مختلف دارد برای اینکه عقیده بدرجه قطعی برسد باید مراحل مختلف را به پیماید برای نشان دادن این مراحل لازم است مثالی ذکر شود : فرض کنیم شخص الف صبح در روزنامه ای می خواند که شخص ب فرمانداری شهری منصوب شده است خواندن این خبر در ذهن شخص الف احساسات تصدیقی یا غیر تصدیقی بر میانگیزد البته احساسات بر مبنای شعور مستدل قرار ندارند بنا بر این شخص الف بسر مقاله های روزنامه ها مراجعه میکند برای آنکه دریابد نویسندگان روزنامه ها تا چه اندازه در احساسات له یا علیه وی شریکند . پس از آن شخص الف بدقت کار خود می رود و در آنجا یاد و سه نفر از آشنایان خود گفتگو میکند تا پی برد با نظری که هنوز مبهم است موافقت دارند یا نه . سپس در همان دفتر کار بشریک خود بر می خورد و نظری وی را درباره انتصاب مزبور می خواهد و به بسته ای دیگر از روزنامه ها مراجعه میکند بعد از ظهر فکری بیک نظر قطعی تعدیل می یابد این آن چیزی است که خبر انتصاب شخص ب را تأیید یابد میکند . این مرحله اول تشکیل عقیده است .

در عین حال عمل مشابهی در افکار دیگران جریان می یابد بخصوص در طبقه روزنامه نگاران که کارشان عبارت از آنست که دریابند مردم چه فکری کنند در روزنامه ها مقاله هایی درباره کیفیات حاصل از انتصاب مزبور منتشر می گردد و عقیده مردم که تا کنون نا مشخص بود شروع به شکل گرفتن مینماید این مرحله دوم است پس از این مرحله مذاکره و مشاجره آغاز میگردد اشخاص و روزنامه نگارانی که انتصاب شخص ب را تصدیق میکنند با کسانی که انتصاب مزبور نظر مساعد ندارند بمباحثه و جدل می پردازند در این میان موافقان و مخالفان بدو دسته مشخص متمایز میگردند این مرحله سوم است . مرحله چهارم هنگامی است که اجرای عمل لازم می آید و آن عبارت از رفتن پیاپی صندوق رأی است . وقتیکه شخص رأی میدهد خود را متعهد میسازد در طرفداری از نظری که میخواهد آنرا فایده سازد ذینفع گردد . آوردن اشخاص پیاپی صندوق رأی مثل عبور دادن یک ماشین بخار غلطان بر روی سنگهایی است که تازم بر روی جاده ریخته باشند نا هموارها پائین فشار داده می شوند و ظاهر صاف و هموار بآن داده میشود .

با توجه به مراحل که شرح آن گذشت عقیده ای که امکان داشت تا زمان رأی گیری چند پهلو داشته باشد پس از آن معمولا فقط دو پهلو دارد و آن عبارت از نظری است که غالب آمده و فکری که منلوب گشته است .

ماهیت تشکیل عقیده - در بررسی عمل تشکیل عقیده نمیتوان از ذکر این مطلب خودداری کرد که چگونه قسمت کمی از نظری که حد متوسط اشخاص بهنگام رأی دادن دارند واقعاً مال خود آنها است نظراًصلی شخص مجازی و شاید ناموزون است قطعی بودن و قدرت کنونی آن از اصل مدیون چیزهایی است که شنیده و خوانده است .

بوی گفته شده است به چه چیز فکر کند و چرا بآن بیندیشد . اگر چه شخص تصور میکند نظری که ابراز داشته است مال خود او است و ترجیح میدهد اینطور وانمود نماید بعلم آنکه آشنایان وی نیز همین کار را میکنند .

در بعضی از کشورها رهبران سه چهارم و مردم فقط يك چهارم از محصول عقیده عمومی را تشکیل میدهند .

در کشورهای دیگر این تناسبها معکوس میباشد . در بعضی دیگر از کشورها اختلاف سطح روشنگری در بین کسانی که خود را با سیاست مشغول میدارند و حدود وسط رأی دهندگان کوچک است [۱] . در دوره ای که مقیاسهای اجتماعی سرعت تغییر می پذیرد موضوعهای عقیده بسرعت توسعه می یابند تشکیل عقیده روی موضوعهای بشمار صورت میگیرد .

ارتکاب اشتباه مساعی عبث و فرار از مسئولیت اخذ تصمیم وصف انسان عامی است .

وقتی که اصول مورد قبول قدیمی شکست بر میدارند ، هنگامی که تردید برمیخیزد ، زمانی که معتقدات گروه مورد سؤال قرار میگیرد ، موقعی که از عدم توافق اطلاع حاصل میشود وضع مورد تعریف قرار میگیرد ، راههای حل نشان داده میشود و عقاید تشکیل میگردد .

در هر گروهی بعضی از موضوع های مورد مشاجره وجود دارد بنا بر این عقیده نیز میزان وسیعتر یا کمتری در همه گروهها موجود است خواه گروه ابتدائی باشد که باشایعه و میا حثه سروکار دارد خواه يك سازمان وسیع بین المللی . از نقطه نظر گروه و از لحاظ عامه عقیده عمومی بیان نلسن آن دسته از اعضای يك گروه است که بیک موضوع معین بذل توجه کرده است عقیده عمومی شامل بیان اکثریت است «اگر اکثریتی موجود باشد» و اقلیت یا همه اقلیتها در هر زمان معین است . هر گاه اختلافها آنقدر عمیق و مداوم باشند که اقلیتها قبول نمیکند با اکثریت کار کنند بنا بر این در اینجا يك عامه نیست بلکه چند عامه است . عامه وجود پیدا میکند فقط وقتی که اعضای تشکیل دهنده گروه

1 Society for the Psychological Study of Social Issues ,
Public Opinion and Propaganda , Henry Holt and
Company . 1960 , p. 7.

بخواهند باهم عمل کنند. برای تشکیل عقیده عمومی وجود اکثریت کافی نیست و اتفاق آراء مورد تقاضا نمیباشد ولی ترتیب کار باید طوری باشد در - حالی که اقلیت ممکن است در آن سهم نباشد بر اثر میل نه از روی ترس عقیده را قبول نماید هرگاه دموکراسی کامل باشد اطاعت اقلیت بایستی از روی رضا صورت گیرد 2 .

حال باید دید عقیده عمومی در سطحی بالاتر از عقیده گروندگان قرار دارد یا معدل عقیده افراد است یا در سطحی پائین تر از آن واقع شده است ؟ عقیده عمومی شامل بعضی چیزهایی بیشتر از عقاید افراد است . شکل نهائی عقیده عمومی بطور وضوح برتر از عقاید افرادی است که با آنها تجلی عقیده شروع می شود . در امر عقیده عمومی عمل متقابل در کار است . گرچه عقیده عمومی فقط در افکار افراد است ولی آن محصول یک زندگی دسته جمعی است 3 . آیا عقیده عمومی معدل عقاید افراد در زمان تشکیل عقیده است و واضح است نه ، برای آنکه در عقیده حاصل عناصر جدیدی داخل شده است که عبارتند از عقاید اشخاص مطلع تر ، قضاوت های قبلی ، دخالت اعتبار شخصی و جز آن . یک قرن قبل و . ا . ماکینون (W. A. Mackinnon) بیان داشت :

عقیده عمومی عبارت از ابراز نظر روی هر موضوع معینی است که بوسیله مطلع ترین و با هوش ترین و اخلاقی ترین اشخاص در جامعه تشکیل می یابد عملی که بتدریج توسعه می یابد و در یک جامعه متمدن بوسیله اشخاص با هر درجه از تعلیم و تربیت و احساس پاک مورد قبول قرار میگیرد 4 .

ث . ه . کولی (C. H. Cooley) بیان میکند : «گسترش در امر عقیده عمومی وسیع است اندیشه ای که بایستی فکر عمومی یا عملی را بیان دارد از نظر معدل یا نقطه مشترک فکر باید بعضی از انواع طریقه ای باشد که بین هوش عالیتر و پائین تر که معرف گروه است قرار داشته باشد کمی احساس مشترک و ملاحظه نشان خواهد داد که بیان یک گروه برای منظوری که دارد تقریباً همواره با مقایسه با معدل ظرفیت اعضایش عالی است 5 .»

- 2 A. L. Lowell, Public Opinion and Popular Government, Longmans, Green & Co; Inc; New York, 1913, p. 15.
- 3 Albion William, Modern Public Opinion, McGraw-Hill Book Company, Inc. New York, 1956, p. 6.
- 4 W. Mackinnon, On the Rise, Progress, and Present State of Public Opinion in Great Britain, Saunders and Otley, London, 1828, p. 15.
- 5 C. H. Cooley, Social Organization, Charles Scribner's Sons, New York 1909, pp. 123, 124.

ولی گروه دیگری از نویسندگان در بی‌ارزشی قضاوت و ظرفیت انسان عامی اظهار نظر میکنند که عقاید اعضای داناتر جامعه معمولاً به بوته اجمال سپرده میشود و سطح عقیده اکثریت و تصمیم در واقع خیلی پائین است. در درک اصطلاح عقیده عمومی اشتباه بزرگی بوسیله گروهی از نویسندگان رخ داده است نویسندگان مزبور عقیده عمومی را مصداق «مشت نمونه خروار» میدانند و میگویند آن نظر همه اعضای گروه در هر زمان معین است. در حالی که گروه دیگری از نویسندگان به عقیده عمومی از نظر عمل تشکیل عقیده نظر می‌کنند. ت. ه. کولی می‌نویسد: «اگر بخواهیم عقیده عمومی را آنطوریکه هست در نظر بگیریم بایستی آنرا چون يك عمل عضوی مورد توجه قرار دهیم نه آنکه بطور مطلق چون يك حالت توافق درباره بعضی از مسائل روز 6.»

در موضوعهای جدی عقاید فردی ممکن است سرعت تغییر یا بندد را این موارد جریان دائمی وجود دارد. تشکیل سابقه‌های از عقیده از طریق آزمایش‌های مربوط یا رأی‌گیری نتیجه صحیح نمیدهد، بهر حال از تجلی کامل عقیده گرفته تا گزارش‌های مربوط درباره عقاید مخصوص همه قسمتی از عقیده عمومی می‌باشند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی